

Türk-Rus Ortak Deklarasyonu (24 Mart 1941)

Türk-Sovyet İlişkileri.

Türk-Rus Ortak Deklarasyonu, 25 Mart 1941 tarihinde Türkiye ve Sovyetler Birliği arasında imzalanan saldırmazlık anlaşmasıdır.

Kurulduğu günden itibaren, Türkiye Cumhuriyeti'nin dış politikasının dayandığı temel prensip, ülkenin toprak bütünlüğü ile mutlak bağımsızlığını hiçbir taviz vermeden korumak ve bütün ülkelerle iyi dostluk ilişkileri kurmaktır. Türkiye Sovyet Rusya ile ilişki kurarken de dostluğu ve karşılıklı dayanışmayı esas alıyordu. İki ülke arasında ilk dostluk antlaşması 16 Mart 1921 tarihinde Moskova'da imzalandı. "1921 Türkiye-Sovyet Rusya Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması" imzalama törenine Türkiye tarafından Ali Fuat Paşa, Rıza Nur Bey ve Yusuf Kemal Tengirşenk, Sovyetler Birliği tarafından ise Hariciye Komiseri Georgiy Çiçerin ve Merkez Komitesi üyesi Celalettin Korkmazov katıldı. Anlaşma geliştirilerek 17 Aralık 1925 tarihinde "1925 Türkiye-Sovyetler Birliği Dostluk, Tarafsızlık ve Saldırmazlık Antlaşması ile Uzatma Protokolleri" imzalanmıştır. Paris'te Tefrik Rüştü Aras ve Georgiy Çiçerin arasında imzalanan saldırmazlık antlaşmasının birinci maddesine göre, antlaşma taraflardan biri saldırıya uğrarsa, diğeri tarafsız kalacağını taahhüt ediyordu. İkinci maddeye göre taraflardan hiçbiri diğere karşı saldırı hareketinde bulunmayacak, diğere devletlerle karşı tarafa yöneltilmiş bir ittifak veya siyasi mahiyette bir anlaşma yapmayacak, diğere devletler tarafından girilmiş düşmanca bir harekete katılmayacaktı. Antlaşmanın üç yıl yürürlükte kalacağı, iptal talebi olmaması durumunda bir yıl daha uzatılabileceği belirtilmiştir. 17 Aralık 1929 tarihinde sona erecek olan antlaşma önce iki yıl, 7 Mart 1931 senesinde yeni bir protokol eklenmesi ile beş yıl, 7 Kasım 1935 tarihinde ise on yıl süre ile son defa uzatılmıştır. 1931-1933 yıllarında gerçekleşen karşılıklı ziyaretlerle Türkiye-Sovyet Rusya dostluk ilişkileri bir dostluğa dönüşmüştür.

Ancak 1934'ten itibaren Türkiye-Sovyetler Birliği ilişkilerinin giderek zayıfladığı görülmüştür. İşbirliği düzeyindeki bu düşüş, özellikle Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin (16 Temmuz 1936) imzalanmasından sonra açıkça fark edilmiştir. Ankara ile Moskova arasında yaşanan temel anlaşmazlığın konusu Karadeniz Boğazları sorunudur. Türkiye 1933'ten beri Boğazların Lozan Konferansı'nda kabul edilen rejim ve statüsünün değiştirilmesini istiyordu. Bu bağlamda Türkiye, 11 Nisan 1936 tarihinde Lozan Anlaşması'na katılmış olan bütün ülkelere bir nota göndermiştir. Türkiye bu nota ile güvenlik zafiyetine dikkat çekerek, egemenlik hakkının korunması için mevcut durumun değişmesi yönünde değişiklik talep etmiştir. Bütün ilgili devletler içinde ilk olarak Sovyet Rusya 14 Nisan 1936 tarihli notası ile "Türkiye'nin duyduğu endişeleri tamamen haklı bulduğunu ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Boğazlar rejimini gerektiği gibi değiştirme yoluyla kendi toprak güvenliğini sağlama isteğinin doğal olduğunu" açıklamıştır. Boğazların kendisi için de tehlike oluşturacağını bilincinde olan Sovyetler Birliği'nin Boğazların silahlandırmasına bir itirazı bulunmamıştır. Diğere devletlerin de olumlu yaklaşması neticesinde Montrö Konferansı, İtalya hariç tüm devletlerin katılımı ile 22 Haziran 1936 tarihinde toplanmıştır. Türkiye Konferansta, Karadeniz'e kıyıdaş olmayan devletlerin savaş gemilerine tonaj sınırı getirmeyi, bu denizde geçirecekleri süreyi kısıtlamayı, yakın savaş tehdidi durumunda savaş gemilerinin geçiş inisiyatifi ele almayı ve Boğazlardan geçecek Karadeniz'e kıyıdaş devletlerin de savaş gemilerine tonaj sınırı getirmeyi teklif etmiştir. Ayrıca, Boğazlar Komisyonunu ve silahsızlandırma ile ilgili hükümleri kaldırmayı amaçlamıştır. Sovyetler ise Boğazların Karadeniz'e kıyıdaş olmayan devletlerin savaş gemilerine kapatılmasını ve kıyıdaş savaş

gemilerine serbest geçiş verilmesini istemiştir. Görüşmeler sonucunda 20 Temmuz 1936 tarihinde Montrö Boğazlar Sözleşmesi imzalanmış ve Türkiye'nin Boğazlar üzerindeki tam egemenliği kabul edilmiştir.

Montrö Sözleşmesi Sovyetler Birliği'nin beklentilerini tam olarak karşılamamıştır. Bu nedenle, Montrö Konferansı'ndan sonra karşılıklı yardım paktının imzalanmasına ilişkin ikili Sovyet-Türk müzakereleri başlamıştır. Ancak Ekim 1936'da Türkiye bu fikirden vazgeçmiştir. 28 Ekimde Türk Büyükelçisi Zekai Apaydın, Sovyetler Birliği Dışişleri Halk Komiseri Maksim Litvinov'a Türkiye'nin görüşüne göre Montrö Sözleşmesi'nin Sovyetler ve Türkiye'nin beklentilerini yeterince karşıladığını ve sözleşmeye ek olarak veya onun herhangi bir bölümüne dayanarak yeni bir anlaşma yapmaya gerek olmadığını söylemiştir. Müzakerelerin bozulması Sovyet-Türk ilişkilerine bir soğukluk getirmiştir.

23 Haziran 1939'da Paris'te imzalanan Türk-Fransız Deklarasyonu, Sovyetlerin ise 23 Ağustos 1939'da Almanya ile Saldırmazlık Paktı imzalaması Avrupa'da dengeleri değiştirmiştir. Sovyetler Birliği ile Almanya arasında imzalanan söz konusu pakttan sonra Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu Ankara'daki Sovyet Büyükelçisi tarafından Moskova'ya davet edilmiştir. 25 Eylül 1939'da Moskova'ya gelen Saraçoğlu Boğazlar ve Balkanları ilgilendiren karşılıklı bir yardımlaşma paktı teklif etmiştir. Görüşmelerde Sovyet Dışişleri Bakanı Molotov, Karadeniz'e kıyısı olmayan devletlerin savaş gemilerinin Boğazlardan geçişi için Türk ve Sovyet Hükümetlerinin birbirine danışması, bu devletlere tonaj kısıtlaması getirilmesi ve karşılıklı mutabakat sağlanmadan sözleşmede değişiklik yapılmaması konularında isteklerde bulunmuştur. Moskova'da Türk yetkililer ile Sovyet yetkililer arasında 1 Ekim, 13 Ekim ve 15 Ekim'de birer toplantı daha gerçekleştirilmiş ve Montreux Antlaşması'nın değiştirilmesi tekrar gündeme getirilmiştir. Sovyet Hükümetinin Türkiye'ye verdiği garantiler, Türkiye'nin beklentilerini karşılamıyordu. Ayrıca Sovyet talepleri Türkiye'nin Boğazlarla ilgili politikasına da uymuyordu. Dolayısıyla uzun, zorlu ve münakaşalı görüşmelerin ardından Moskova görüşmeleri olumlu sonuç vermedi ve Türk Heyeti, 20 Ekim 1939'da Türkiye'ye dönmüştür.

Moskova görüşmeleri, Türk-Sovyet ilişkilerinde bir dönüm noktası olarak kabul edilebilir. Bu görüşmelerde, özellikle Montrö'nün değiştirilmesi konusunda öne sürülen Sovyet talepleri Türkiye'yi rahatsız etmiş ve Türkiye Milli Mücadele yıllarından beri iyi ilişkiler ve işbirliği içinde bulunduğu Sovyetler Birliği'nden uzaklaşmaya başlamış ve batılı devletlerle yakınlaşmaya ve batılı devletlerin desteğini aramaya başlamıştır. Bu nedenle 19 Ekim 1939 tarihinde Türkiye, İngiltere ve Fransa arasında "Üçlü İttifak Antlaşması" imzalanmıştır. Bu antlaşmaya göre, Türkiye bir Avrupa devletinin saldırısına uğrarsa, Fransa ve İngiltere, Türkiye'ye her türlü destek vereceğini taahhüt etmişlerdir. Bu taahhüde karşılık Türkiye de Akdeniz'de savaşa yol açacak şekilde, İngiltere ve Fransa'ya bir Avrupa devletinin saldırısı durumunda yardımda bulunacağını taahhüt etmiştir. Söz konusu antlaşma Sovyetler Birliği tarafından tepki ile karşılanmıştır. 31 Ekim günü Rusya Yüksek Şurasında konuşan Molotov: *"Türkiye temkinli tarafsızlık politikasını bir yana iterek Avrupa savaş yörüngesine girdi. Sovyetler Birliği ise ellerinin bağlı olmamasını ve tarafsızlık politikasını tercih etti. Türkiye bu kararından dolayı bir gün pişman olacak mı göreceğiz"* diyordu. Sovyetlere göre bu antlaşma ile Türkiye tarafsızlığını kaybetmiş, savaşan devletler arasına girmiştir. Hâlbuki Türkiye bu dönemde, "savaşan devletler" arasında yer almak istemeyip, "herkesle anlaşma yapmanın" gayreti içinde olmaya çalışmıştır.

23 Ağustos 1939 tarihinde Moskova'da Alman-Sovyet Paktı imzalanmıştı. Ancak 1940 yılının Ekim ayından itibaren Almanya'nın Romanya'ya saldırmasıyla pakt önemini yitirmeye başlamıştı. Sovyetler Birliği'nin Balkanlar'ın Alman etkisi altına girmesinden çekinmesi nedeniyle, iki ülke arasındaki nüfuz bölgesi tartışmaları artmıştır. Savaşın Batı Avrupa'dan doğuya ve Balkanlar'a doğru sıçraması Nazi Almanya'sı ile Sovyetlerin zaten yapay olan işbirliğinde ciddi sorunlara yol açmıştır. Alman-Sovyet münasebetlerinin açıkça bir çatışma ortamına sürüklenmesi, Sovyetlerin

Türkiye'ye karşı izlediği politikasını değiştirmesine sebep olmuştur. Sovyetler Balkanlar'a yerleşen Almanya karşısında Türkiye ile daha dostça bir tavır içerisine girmiştir.

26 Şubat 1941 tarihinde İngiltere Dış İşleri Bakanı Sir Anthony Eden ile Genelkurmay Başkanı Sir John Dill ve bir kurmay heyeti Ankara'ya gelmiştir. İngiltere heyetine Moskova büyükelçisi Sir Richard Stafford Cripps de katılmıştır. 1 Temmuz 1940 tarihinde Stalin-Cripps görüşmesinde Stalin Türk-Rus ilişkilerini iyileştirmek için İngiltere'den yardım talebinde bulundu. Bunun üzerine Cripps gerekli faaliyetlere girişti. 28 Şubat 1940'ta Cripps, Saraçoğlu'nu ziyaret ederek, Sovyetler hakkında ne düşündüğünü ve Sovyetlerin Türkler hakkında ne düşündüklerini öğrenmeye çalıştı. Rus arşiv belgelerine göre Cripps Moskova'ya döndüğünde Sovyet Dış İşleri Bakan Yardımcısı Andrey Vişinskiy'e Türkiye'nin yabancı bir güç tarafından saldırıya uğraması ve topraklarını savunmak zorunda kalması halinde Sovyetler Birliği'nin Türkiye'nin içinde bulunduğu durumdan yararlanarak kendisine saldıracağından korktuğunu ifade eder. Türkiye'nin endişelerini gidermek maksadıyla Andrey Vişinskiy 9 Mart 1941 tarihinde Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Haydar Akay'ı huzuruna davet ederek ona Türkiye'nin Sovyetlere güvenebileceğini bildirerek, şunları söyledi:

Bu versiyonun Sovyet Hükümetinin tutumuyla hiçbir şekilde uyuşmadığını ve tam tersine, Türkiye'nin herhangi bir yabancı güç tarafından gerçekten saldırıya uğraması ve topraklarının dokunulmazlığını silahla savunmak zorunda kalması halinde, Türkiye'nin, SSCB ile arasında mevcut 1925 Türk Sovyet Paktı gereği Sovyetler Birliği'nin tam anlayışına ve tarafsızlığına güvenebileceğini beyan etmeye yetkiliyim.

Sovyetler Birliği, Almanya'nın Ortadoğu'ya erişimini güvence altına almak için Türkiye'ye saldırmaya çalışabileceğinden korkuyordu. Türk hükümeti ise Almanya'nın Sovyetler Birliği'nin dikkatini Avrupa cephesindeki savaştan başka yöne çekmek için Türkiye'ye saldırma teşebbüsünden korkuyordu. Bu durumda 15 Mart tarihinde Andrey Vişinskiy ve Ali Haydar Aktay'ın ikinci görüşmesinde Aktay, Türkiye'nin, Sovyetler Birliği'nden 9 Mart'ta Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi'ne söylenenlerin resmen açıklanmasını istediğini bildirdi. Bunun üzerine 25 Mart 1941'de Ankara ve Moskova'da Türkçe ve Rusça olarak Türk-Sovyet Ortak Deklarasyonu yayınlamıştır. Beş yıllık bir süre için imzalanan Ortak Deklarasyonu'nun metni şöyledir:

Sovyet ve Türk Hükümetleri şu ortak bildiriye yayımlamışlardır:

Türkiye'nin sıkıntılı durumundan yararlanarak, ona saldıracağı yolunda yabancı basında çıkan haberler üzerine bu konuda bilgi edinme teşebbüsünde bulunan Türk Hükümeti'ne, Sovyet Hükümeti şunları bildirmişti: 1- Bu gibi haberler Sovyet Hükümeti'nin tutumuna kesinlikle uymamaktadır. 2- Eğer Türkiye gerçekten saldırıya uğrar ve topraklarını korumak için savaşa girmek zorunda kalırsa, o zaman Türkiye, Sovyetler Birliği ile arasındaki saldırmazlık antlaşmasına dayanarak, Sovyetler Birliği'nin en geniş ölçüde tarafsızlığına güvenebilir.

Bu beyanat dolayısıyla Türkiye Hükümeti Sovyet Hükümetine teşekkürlerini beyan etmiş ve Sovyet Rusya'nın da böyle bir vaziyete uğraması halinde Türkiye'nin tam anlayış ve tarafsızlığına güvenebileceğini bildirmiştir.

Bu deklarasyonla her iki ülkeden birinin saldırıya uğraması durumunda, diğerinin tarafsız kalması kararlaştırılmıştır. Deklarasyon iki ülkenin bölgede barış ve güvenliğin korunması için işbirliği yapmasını da taahhüt ediyordu.

İkinci Dünya Savaşı bağlamında 25 Mart 1941 tarihinde imzalanan Türk-Sovyet Ortak Deklarasyonu, Türkiye-Sovyetler Birliği ilişkilerinin güçlendirilmesinde önemli bir adım olmuştur. Deklarasyon, Almanya'nın Türkiye'ye saldırmasını önlemeye yardımcı olmuştur. Aynı zamanda bölgede barış ve güvenliğin korunmasını sağlamıştır. Sovyetler Birliği ve Türkiye'nin işbirliğine ilgi duyduklarını ve birbirleriyle çatışmak istemediklerini göstermiştir. Ayrıca savaşın Orta

Dođu'ya yayılmasını önlemiştir. Deklarasyon Türkiye-Sovyetler Birliği arasındaki tedirginliği bir müddet için azaltmıştır. Böylece Türkiye, dış politikasını belirlemede hareket alanını daha da genişletmiştir. Türkiye'nin bu tarafsızlık ilanı, İkinci Dünya Savaşı sırasında Türkiye'nin kaderinde önemli bir rol oynamıştır.

Iana GÜNGÖR

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri:

Beseda Pervogo Zamestitelya Narodnogo Komissara İnostrannih Del SSSR A. Ya. Vişinskogo s Poslom Turetskoy Respubliki v SSSR A. G. Aktaem 9 Marta 1941 g., Dosya No: 713, Dokumentı Vneşney Politiki SSSR, C XXIII, 1940-22 Haziran 1941, Mejdunarodniye Otnoşeniya, Moskva 1998.

Beseda Pervogo Zamestitelya Narodnogo Komissara İnostrannih Del SSSR A. Ya. Vişinskogo s Poslom Turetskoy Respubliki v SSSR A. G. Aktaem 9 Marta 1941 g., Dosya No: 723, Dokumentı Vneşney Politiki SSSR, C XXIII, 1940-22 Haziran 1941, Mejdunarodniye Otnoşeniya, Moskva 1998.

V Narodnom Komissariate İnostrannih Del SSSR 25 Marta 1941 g., Dosya No: 736, Dokumentı Vneşney Politiki SSSR, C XXIII, 1940-22 Haziran 1941, Mejdunarodniye Otnoşeniya, Moskva 1998.

Sürelı Yayınlar:

Komsomolskaya Pravda, 1 Noyabr 1939.

Vakit, 1 Mart 1941.

Vakit, 25 Mart 1941.

Araştırma Eserleri, Tezler:

ALTAN, Mehmet, **Süperler ve Türkiye**, AFA Yayıncılık, İstanbul 1986.

ARMAOĞLU, Fahir, **Yirminci Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1980**, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara 1983.

ARMAOĞLU, Fahir, **19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1997.

Ekonomiçeskiye Otnoşeniya SSSR s Zarubejnimi Stranami, Spravoçnik, Mejdunarodniye Otnoşeniya, Moskva 1967.

ERKİN, Feridun Cemal., **Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi**, Başnur Matbaası, Ankara 1968.

GASANLI, Camil, **SSSR-Turtsiya: ot Neytraliteta k Holodnoy Voyne (1939-1953)**, "Tsentr Propagandı", Moskva 2008.

GÖNLÜBOL, Mehmet, **Olaylarla Türk Dış Politikası**, Siyasal Kitabevi, Ankara 1990.

GÜRÜN, Kamuran, **Dış İlişkiler ve Türk Politikası (1939 dan günümüze kadar)**, A.Ü. S.B.F. Basımevi, Ankara 1983.

GÜRÜN, Kamuran, **Türk- Sovyet İlişkileri (1920-1953)**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991.

HALE, William, **Türk Dış Politikası 1774 -2000**, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2003.

KOLESNİKOV, Aleksandr, **Atatürk Dönemi Türk-Rus İlişkileri**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2010.

MOİSSEYEV, Petr, ROZALİYEV, Yuriy, **K İstorii Sovyetsko-Turetskih Otnoşeniy**, Gospolitizdat, Moskva 1958.

ORAN, Baskın, **Türk Dış Politikası**, İletişim Yayını, C I, İstanbul 2002.

SOYSAL, İsmail, **Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları (1920-1945)**, TTK Basımevi, Ankara 1989.

ŞEN, Cenk, **Stalin Döneminde Türk-Sovyet İlişkileri (1923-1953)**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta 2006.

Makaleler

ATABEY, Figen, "Monteux Konferansı'ndan İkinci Dünya Harbi'ne Türk-Sovyet İlişkileri", **Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi**, № 4, 2014, s. 1-11.

BENHÜR, Çağatay, "1920'li Yıllarda Türk-Sovyet İlişkileri: Kronolojik bir çalışma", **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, № 24, 2008. s. 277-313.

BULUT, Sedef, ÖĞRETEN, Ceyhan, "Türk-Sovyet İlişkilerinde Yol Ayrımı: 1925 Türk Sovyet Saldırmazlık Paktının İptali ve Amerikan Basını", **History Studies**, 11/5, Ekim 2019, s. 1457-1489.

HALE, William, "The Turkey-Russia Relationship in Historical Perspective: Patterns, Change and Contrast", **Uluslararası İlişkiler Dergisi**, 2023, ss. 1-16.

KAYGUSUZ, Cumhur, RIJOV, İgor, "Osnovniye Priçini Protsessa Transformatsii Turetsko-Sovetskih Diplomatıçeskih Otnoşeniy 1936-1946 g.", **Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Y 2, S 2, Aralık 2017, s. 109-128.

SARIÇOBAN, Gülay, "İkinci Dünya Savaşı Döneminde (1939-1945) Türk Dış Politikası", **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 24 (4) , s. 1755-1777.

Elektronik Kaynaklar:

GRIŞİN, Yakov, GALLİLÜLİN, Marat, "Sovetsko-Turetskiye Otnoşeniya Nakanune Velikoy Oteçestvennoy Voynı (Ocak - 22 Haziran 1941 g.)", **Nauka. Obşestvo. Oborona.** <https://www.noo-journal.ru/nauka-obshestvo-oborona/2018-3-16/article-0156/> (Erişim tarihi: 20.08.2023)

MELKONYAN, Kristine, "Sovetsko-Turetskiye otnoşeniya: Ot Neytraliteta do Trebovaniya (1941 g.)", http://www.orientcpnme.am/media/attachments/29/29_2021-12-29-09-32-17.pdf (Erişim Tarihi: 13.06.2023)

22/07/2024 tarihinde <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/turk-rus-ortak-deklarasyonu-24-mart-1941/?pdf=6590> adresinden erişilmiştir